

Сторінки історії

УДК 061.1:63(477)(091)

© 2016

НАЦІОНАЛЬНІЙ АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ — 85: ВІХИ ІСТОРІЇ

В.А. Вергунов,

*член-кореспондент НААН,
доктор сільсько-
господарських наук*

*Національна наукова
сільськогосподарська
бібліотека НААН*

Мета. Розкрити еволюцію законодавчої ініціативи в політиці держави, що сприяла появі Національної академії аграрних наук України, та регламентуючих документів її діяльності за весь період існування. **Методи.** Історико-науковим аналізом на широкій документній законодавчій основі із залученням маловідомих архівних матеріалів концептуально розкрито організаційний поступ становлення і розвитку аграрної академічної думки в Україні від зародження до сьогодення. **Результати.** До 85-річчя НААН із залученням нових архівних матеріалів відтворено передумови появи галузевої академічної науки в Україні та висвітлено історію її функціонування. **Висновки.** Доведено, що протягом свого існування НААН завдяки науково-організаційним змінам у діяльності або адаптованій оптимальності, які їй нав'язували різні системи влади на сучасних українських землях, забезпечувала подальший розвиток вітчизняного сільського господарства. В умовах євроінтеграційних процесів академією підготовлено концептуальні засади інноваційних змін разом з експериментаторством та розробкою новітніх теорій і концепцій.

Ключові слова: Національна академія аграрних наук України, історія, аграрна наука, сільськогосподарська дослідна справа, історія науки.

Актуальність досліджень. Цього року виповнюється 85 років від дня заснування Національної академії аграрних наук та 115 років від часу затвердження першого вітчизняного офіційного регламентуючого документа щодо її функціонування для потреб подальшого розвитку провідного сектору економіки — сільського господарства.

Матеріали та методи досліджень. Методологічною основою дослідження є фундаментальні принципи історичного пізнання: історизм, об'єктивність, системність та комплексність, плюралізм, критичний підхід до аналізу джерел. Використано загальнонаукові (аналіз, синтез, класифікацію), міждисциплінарні

(структурно-системний підхід) та власне історичні (проблемно-хронологічний, порівняльний, пошуково-бібліографічний, ретроспективний) методи.

Результати досліджень. Уперше про необхідність створення науково-освітньої Української хліборобської (аграрної) академії було обговорено і ухвалено відповідне рішення на Першому Всеукраїнському аграрно-економічному з'їзді, що відбувся 22–26 жовтня 1917 р. під головуванням М.С. Грушевського [6]. Її Статут особисто розробив міністр земельних справ УНР М.М. Ковалевський. Однак зміна політичного керівництва в Україні не дала змоги реалізувати цей проект.

У часи Української Держави за гетьмана

П. Скоропадського з початком дискусій щодо заснування Української академії наук академік В.І. Вернадський у первісній організаційній структурі з 4-х відділень запланував створити відділення прикладного природознавства, яке б опікувалося науковими проблемами земельних, водних і лісових ресурсів. До складу Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН увійшов видатний агробіолог, керівник мережі дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків С.Л. Франкфурт. Однак у процесі обговорення від ідеї відмовилися і включили цей напрям із певними застереженнями до фізико-математичного відділення створеної 14 листопада 1918 р. УАН. У першому Статуті галузева наука у вигляді «сільськогосподарської біології» стала 15-м напрямом цього відділення з 2-ма вакансіями для обрання академіків.

Використавши краще з досвіду царської Росії та цивілізованого світу, академік В.І. Вернадський запропонував і отримав підтримку головного профільного відомства щодо створення єдиного координуючого органу ведення галузевої науки у вигляді Сільськогосподарського вченого (наукового) комітету України, заснованого 1 листопада 1918 р. відповідним наказом. Першим головою призначили В.І. Вернадського. Його правонаступником став академік УАН П.А. Тутковський, що поєднав посаду голови СГВКУ із посадою голови Правління УАН, яку обіймав до травня 1919 р. Після цього до остаточного встановлення радянської влади СГНКУ очолював С.Л. Франкфурт.

Новий якісний організаційний крок у питаннях контролю, а потім повний перехід на бюджетне фінансування з боку держави щодо ведення галузевого дослідництва, яке функціонує донині, було зроблено після остаточного встановлення радянської влади на українських землях у 1920 р. Відповідно до п. 14 Декрету РНК УСРР від 31 січня 1921 р. «... всім центральним і місцевим органам влади, крім Наркомзему, заборонялося втручатися у розпорядок роботи дослідних установ» [4]. Наступного року при Наркомземі УСРР було створено спеціальний дослідний відділ у складі 4-х осіб, а 15 серпня 1921 р. — Всеукраїнське бюро з дослідної сільськогосподарської справи на чолі з Б.М. Рожественським шляхом об'єднання з Харківським обласним управлінням із дослідної справи [7]. Станом на вересень 1922 р. кількість галузевих дослідницьких інституцій досягла 51 установи. Черговим кроком стало затвердження у лютому 1923 р. «Положення про управління і ведення сільськогосподарської дослідної справи в УСРР» [14], відповідно

до якого загальне керування галузевим дослідництвом покладалося на Наркомзем через його дослідний відділ та Всеукраїнське бюро з дослідної справи при ньому.

Двадцять років минулого століття пройшли для інтелігенції під гаслом сподівань ленінської конфедерації або рівноправності для всіх народів оновленої багатонаціональної країни. Повною мірою це стосувалося й організації галузевого дослідництва. Серед новітніх організаційних розбудов цього періоду — крайова організація ведення сільськогосподарської дослідної справи, передусім за територіальним підходом, пізніше — з урахуванням ґрунтово-кліматичних умов. Десятиліття точилася дискусія між владою та провідними вченими щодо недоліків такої побудови, яка нав'язувалася Москвою. Проте завдяки патріотам своєї справи В.І. Сазанову, С.П. Кулжинському, О.А. Янаті, Г.Г. Махову, Д.Г. Віленському, М.М. Вольфу та іншим було досягнуто значних здобутків у подальшому розвитку галузевої науки. Серед них слід виокремити відпрацьовані системи сівозмін для різних типів ґрунтів з урахуванням спеціалізації регіонів, створення першої синтетичної ґрунтової карти України у 25-верстовому вимірі, обстеження меліоративного фонду республіки.

22 травня 1931 р. Постановою № 154 РНК УСРР було ухвалено створення Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (ВУАСГН) на чолі з академіком ВУАН О.Н. Соколовським [17].

Слід зазначити, що заснування ВУАСГН було не випадковим кроком з боку тодішньої системи влади, а фактично втілювало в життя рішення Першого з'їзду Рад Союзу РСР від 30 грудня 1922 р. і Президії ЦВК СРСР від 8 серпня 1924 р. про організацію ВАСГНІЛ, яка була створена згідно з Постановою РНК СРСР від 25 червня 1929 р. [13]. Зауважимо, що бажання мати її український аналог свій організаційний початок бере з осені 1924 р.

Упродовж 1924–1930 рр. влада дискутувала з науковцями про те, на основі чого створити галузеву академію і де вона має бути розміщена. Щодо першого, то спочатку було запропоновано Сільськогосподарський науковий комітет України, створений 1 листопада 1918 р. на чолі з академіком В.І. Вернадським, з яким пов'язана інституалізація ведення сільськогосподарської дослідної справи в Україні, пізніше після остаточної його ліквідації 1 жовтня 1927 р. було запропоновано її створити на основі Київського сільськогосподарського інституту або Харківського сільськогосподарського

інституту ім. Х. Раковського. Однак після утворення ВАСГНІЛ у 1929 р. було прийнято остаточне рішення про організацію ВУАСГН як окремої організаційної структури при профільному наркоматі УСРР.

Основний тягар підготовчої роботи щодо переходу сільськогосподарської дослідної справи як організації спочатку на інституалізовану, а потім і загальноакадемічну координуючу основу взяв на себе забутий нині дорадчий орган НКЗС УСРР. Його Науково-консультаційна рада була створена згідно з Постановою ВУЦВК і РНК від 11 січня 1928 р. Саме вона готувала необхідні документи на засідання РНК УСРР 3 квітня 1930 р., де було ухвалено рішення про заснування ВУАСГН згідно з п. 2 Постанови № 11/664 «Про реконструкцію сільськогосподарської справи» [17]. У червні 1931 р. Наркомзем УСРР затвердив статут академії, президента академія О.Н. Соколовського та її структуру [23]. Упродовж 1931—1933 рр. до її складу входили 4 сектори: урожайності та технопрому; механізації; пропаганди та науково-технічний. Станом на 1933 р. у структурі ВУАСГН налічувалося 12 секторів. Свою організаційну діяльність Президія академії здійснювала через періодичні скликання пленумів, до складу яких входили директори та окремі провідні вчені науково-дослідних інститутів, представники профільних відомств і творчих об'єднань.

ВУАСГН активно долучилася до питань наукового забезпечення ведення сільського господарства УСРР. Вона першою серед інших галузевих академій країни сформувала тематичний план науково-дослідних робіт [9]. Переважна більшість зі 100 задекларованих дослідницьких тем не втратили актуальності й донині. У системі ВУАСГН працювало 1 132 науковці, з них 310 — науково-керівні кадри, 888 старших і молодших фахівців, 689 представників адмінтехперсоналу. Серед найвизначніших здобутків академічної галузевої науки в цей період слід виокремити проведення агроінвентаризації ґрунтів республіки, їх широкомасштабне вапнування, а також обстеження та картографування у 3- та 10-верстовому масштабі територій усіх регіонів українських земель, що входили на той час до складу СРСР, які здійснив Всеукраїнський НДІ ґрунтознавства (нині ННЦ «Інститут землеробства НААН» та ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О.Н. Соколовського» НААН).

Однак досить швидко ВУАСГН опинилася заручником політизації всіх складових життя країни. Першим кроком «невдоволення» стала ліквідація організаційних новоутворень у вигляді

«агрокомбінатів», що з'явилися в 1930 р. через об'єднання окремих галузевих вищих навчальних закладів, дослідних інституцій та великого радгоспу. Методичне керівництво їхньої діяльності з 1931 р. забезпечувала профільна академія. Остаточо ВУАСГН «звалили» наслідки голоду 1932 р. Його виникнення радянська влада покладала на недоліки у роботі цього координуючого органу галузевої науки. Відтак практично весь керівний склад Президії на чолі з першим віце-президентом А.М. Сліпанським був репресований [6].

На фоні політичних процесів, які практично щороку відбувалися в Україні у 30-х роках минулого століття стосовно аграрної еліти, це був майже вирок щодо майбутнього академії. Таке відбулося і в 1935 р. Через 6 років після свого заснування ВАСГНІЛ уперше отримала у своєму складі 51 дійсного члена (академіка) [12]. Постановою НКЗ УСРР від 16 квітня 1934 р. «Про організацію колгоспних хат-лабораторій» [15] була ініційована поява нової організації галузевого дослідництва — колгоспної дослідної справи.

Після ліквідації академії РНК УСРР 29 вересня 1935 р. ухвалив Постанову «Про стан і завдання науково-дослідної роботи в сільському господарстві» [18].

Новий етап в історії існування академічної галузевої думки розпочався після закінчення Другої світової війни. Постановою РНК УСРР і ЦК КП(б)У від 20 жовтня 1945 р. [24] вітчизняна сільськогосподарська дослідна справа вперше офіційно репрезентувалася в системі АН УСРР через спеціально створений Відділ сільськогосподарських наук на чолі з академіком М.М. Гришком. Подальший крок було зроблено 29 червня 1929 р., коли вперше офіційно обрано академіків ВУАН за напрямом «сільськогосподарські науки». Академіками стали М.І. Вавилов, О.Н. Соколовський, О.В. Леонтович, А.О. Салегін, В.М. Любименко, Д.К. Третьяков, М.Г. Холодний, згодом затвердили й К.К. Гедройца. Найбільшу організаційну роль у житті галузевої академічної науки «Велика академія» відіграла саме в період 1945—1956 рр., оскільки всі складові країни потребували якнайшвидшої взаємодії під час відбудови народного господарства після Другої світової війни. Кількість галузевих дослідницьких інституцій станом на 1 січня 1947 р. становила 129 одиниць. Завдяки самовідданим праці на благо подальшого розвитку галузевої науки 14-ти академіків і 17-ти членів-кореспондентів Відділення сільськогосподарських наук

АН УРСР Рада Міністрів України 30 грудня 1956 р. своєю Постановою № 1556 вдруге відновила академізацію організаційних основ існування вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи у вигляді Української академії сільськогосподарських наук на чолі з академіком АН УРСР П.А. Власюком [2]. Відповідно до цього документа створено 22 інституції та офіційно відновлено обласну організацію ведення галузевого дослідництва. За своєю організаційною побудовою УАСГН нагадувала АН УРСР. Однак була одна істотна відмінність стосовно наявності в її структурі навчальної частини для підготовки фахівців сільського господарства. Це вже був другий такого типу експеримент щодо співіснування галузевої науки та освіти. Уперше відбулися вибори президента та його заступників, а не призначення з боку партійних органів і виконавчої влади, як було у ВУАСГН на чолі з академіком ВУАН О.Н. Соколовським. І головна відмінність — уперше відбулися вибори академіків і членів-кореспондентів УАСГН. Як результат вияву демократизму, академія швидко стала дієвою координуючою організацією в розробці практичних і теоретичних основ подальшого розвитку сільського господарства для потреб його індустріалізації. Вітчизняну аграрну науку в цей період прославили 23 дійсні члени та стільки ж членів-кореспондентів УАСГН.

Кількість наукових працівників на обласних дослідних станціях мережі УАСГН у 1960 р. досягла 666 осіб, з яких — 1 доктор та 109 кандидатів наук. Серед найважливіших результатів — обстеження ґрунтів України впродовж 1957–1960 рр. на площі 13,1 млн га та складання ґрунтових карт і рекомендацій для 8 716-ти колгоспів і 138-ми радгоспів.

Проте попри реальні успіхи в питаннях якнайшвидшого впровадження всього новітнього у виробництво і проведення низки фундаментальних теоретичних розробок вченими і освітянами УАСГН вона знову стає заручником нових політичних реалій. Постановою ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР № 487 від 4 травня 1962 р. її у черговий раз ліквідовують [5]. Пунктом 5 цієї постанови передбачалося знову відновити діяльність Відділу сільськогосподарських наук при АН УРСР, що так і сталося. Другий термін перебування галузевої академічної думки в лоні «Великої Академії» тривав до 1970 р.

Відповідно до Постанови Ради Міністрів УРСР № 1 від 5 січня 1970 р. [22] на виконання Постанови Ради Міністрів СРСР № 943 від 12 грудня 1969 р. [11] було створено Південне відділення Всесоюзної академії

сільськогосподарських наук ім. В.І. Леніна, яке зобов'язало Міністерство сільського господарства СРСР передати в безпосереднє підпорядкування академії 19 науково-дослідних інститутів [19]. Діяльність ПВ ВАСГНІЛ здійснювалася секціями і проблемними координаційно-методичними комісіями в його складі. На початку діяльності було створено 5 секцій: агрономії, лісівництва, тваринництва й ветеринарії, механізації й електрифікації, економіки та організації сільського господарства. Згодом організували секцію зведеного планування й координації науково-дослідних робіт, а до завдань, які мала вирішувати секція лісівництва, додали питання гідротехніки і меліорації. До складу координаційно-методичних комісій входили провідні вчені та фахівці сільськогосподарських органів. Головами Президії ПВ ВАСГНІЛ були В.Ф. Пересипкін, М.В. Кузьменко, Г.О. Богданов та О.О. Созінов.

З метою усунення відомчих бар'єрів між науково-дослідними установами аграрного профілю, створення умов для технологічного завершення наукових розробок, комплексного підходу до наукового забезпечення всіх галузей АПК Постановою Ради Міністрів УРСР № 279 від 22 вересня 1990 р. було засновано Українську академію аграрних наук (УААН) як науково-методичний і координаційний центр розв'язання аграрних проблем в Україні. До створення УААН аграрні наукові установи були розпорошені у 14-ти міністерствах і відомствах [1]. Ця постанова визначила чисельність дійсних членів (академіків) у кількості 25-ти осіб і такої самої кількості членів-кореспондентів. До цієї кількості додалися 12 академіків та 20 членів-кореспондентів ВАСГНІЛ, які на той час постійно працювали в наукових установах і ВНЗ України. До Організаційного комітету зі здійснення заходів щодо заснування УААН увійшли: О.О. Созінов — голова Президії ПВ ВАСГНІЛ та члени: О.Г. Денисенко, В.М. Круть, М.В. Зубець, В.П. Попов, М.П. Петраченко, І.П. Макаров, В.П. Кухар, О.М. Окопний, А.О. Бабич, Г.О. Єресько, П.І. Коваленко, Д.О. Мельничук, М.П. Лісовий, Л.В. Погорілий, В.В. Юрчишин [20].

За часи державності організаційна структура академії постійно вдосконалювалася з метою підвищення рівня управління аграрною наукою, поліпшення координації досліджень та їх методичного забезпечення. Так, у 1996 р. було створено науково-методичні центри, а з 1998 р. для дієвішого впливу аграрної науки на розвиток галузі було організовано регіональні центри наукового забезпечення агропромислового виробництва.

Значні успіхи в організації наукового забезпечення агропромислового виробництва в країні дали підстави Президенту України В. Ющенку своїм Указом від 6 січня 2010 р. № 8/2010 надати УААН статусу національної, урахувуючи її провідну роль у науковому забезпеченні розвитку агропромислового комплексу, значний внесок у підготовку наукових працівників та міжнародне визнання результатів діяльності [21].

Згідно з Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 квітня 2011 р. № 279-р «Про схвалення Концепції реформування і розвитку аграрної освіти та науки» НААН розпочала новий етап свого організаційного реформування, взявши за основу напрацювання 30-х років минулого століття. Кінцевою метою всіх організаційних змін відповідно до Рішення Президії НААН від 18 травня 2011 р. (протокол № 10) стало створення 7-ми зональних науково-інноваційних центрів: Кримського; Північно-Степового; Південно-Степового; Лівобережно-Лісостепового; Правобережно-Лісостепового; Поліського; Карпатського.

Станом на 1 січня 2016 р. персональний склад НААН налічував 101 академіка, 103-х членів-кореспондентів, 63 іноземних та 28 почесних членів академії. Нині структурно Академія розділена на 6 галузевих відділень: землеробства, меліорації і механізації; рослинництва; ветеринарної медицини, зоотехнії; аграрної економіки і продовольства та наукового забезпечення інноваційного розвитку. Станом на 1 січня 2016 р. до складу НААН входять 9 Національних наукових центрів, 30 інститутів, 7 науково-дослідних станцій, Біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна, ННСГБ НААН, 147 державних підприємств дослідних господарств та 5 інших організацій [8]. В академії працюють близько 20,1 тис. осіб, з яких у наукових установах — понад 7,9 тис., серед них наукових працівників — 4,1 тис. Щороку установи НААН співпрацюють з профільними інституціями, організаціями

і фірмами з 35–55-ти країн; виконують понад 300 спільних проектів, з яких 20 і більше грантів.

Упродовж 1990–1996 рр. академію очолював академік НАН України, РАСГН та НААН О.О. Созінов, а протягом 1996–2011 рр. — академік НААН М.В. Зубець. Потім очільниками були академіки НААН М.Д. Безуглий (2011–2012) та В.Ф. Петриченко (2013 р.). У серпні 2014 р. відповідно до Рішення Загальних зборів НААН Президентом академії обрано академіка НААН Я.М. Гадзала.

Подальше реформування НААН має інноваційну пріоритетність, максимально наближену до нової редакції Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність», ухваленого Верховною Радою України від 26 листопада 2015 р. Планується забезпечити інтеграцію аграрної науки в інноваційно-інвестиційне середовище наукоємного ринку АПК через пріоритетні напрями наукових досліджень, а саме: завершення земельної реформи та розбудову фінансово-кредитного забезпечення АПК під заставу земельних ділянок та прав оренди землі; розвиток аграрного ринку та базових галузей; сільські території; розвиток нормативно-технічної документації в галузі харчової промисловості; розробку галузевих програм «Біопаливо», «Овочівництво», «Садівництво», «Кормовиробництво»; науковий супровід виконання національних проектів «Зерно України» та «Відроджене скотарство»; розвиток органічного виробництва; відтворення ґрунтових ресурсів, агрокосмічне прогнозування виробництва продукції рослинництва; поліпшення досягнень у селекції та генетиці тощо. Для цього НААН має відповідний науковий потенціал із поєднанням досвіду та ініціатив молоді. Посилення інноваційності нової наукової політики НААН передбачає також розширення співпраці з наукоємними вітчизняними та зарубіжними інвесторами («Монсанто», «Піонер», «Сінгента», «Лімагрейн») на засадах державно-приватного партнерства.

Висновки

Упродовж 85-річної діяльності НААН теоретично і методологічно, з широким упровадженням у вітчизняне виробництво наукових розробок забезпечувала подальший розвиток усіх напрямів провідного сектору економіки — сільського господарства. На сучасному етапі це відбувається із застосуванням інноваційної складової. В усі часи свого існування Академія науково і методично забезпечувала проведення реконструкції, індустріалізації та інтенсифікації

колгоспного виробництва до грудня 1990 р. і господарювання за різних форм власності на землю в часи державності через відповідні інституції та наукові школи. На новому етапі розвитку НААН пріоритетним є поглиблене поєднання науки з виробництвом, що забезпечить виконання глобальної місії України у світовому виробництві харчових продуктів, подвоїть у 3–5 найближчих років ВВП галузі та створить базу сталого розвитку сільських територій України.

Бібліографія

1. *Аграрна наука: розвиток та досягнення*/М.В. Зубець, В.А. Вергунов, В.І. Власов та ін. — К.: ННЦ «ІАЕ», 2006. — Т. IV. — С. 24.
2. *Академік Власюк Петро Антипович* (03.02.1905–18.03.1980): біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1928–1980 рр. До 100-річчя від дня народж./УААН, ДНСГБ, Нац. аграр. ун-т; за ред. В.А. Вергунова. — К.: ННЦ «ІАЕ», 2005. — 109 с. (Серія «Біобібліографія вчених-аграріїв України»; кн. 12).
3. *Вергунов В.А.* Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект/В.А. Вергунов; ННСГБ НААН. — К.: Аграр. наука, 2012. — 416 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 68).
4. *Декрет Ради Народних Комісарів* «Про забезпечення сільськогосподарських досвідних установ Наркомзему необхідними умовами праці/Державна наукова архівна бібліотека, м. Київ [передрук з видання «Збір законів і розпоряджень Робітничо-селянського уряду України», 1921. — Ч. 2. — Ст. 43. — С. 37–38].
5. *Державний архів м. Києва*, ф. Р–1331, оп. 3, спр. 3021, арк. 1–2.
6. *Державний архів Харківської області*, ф. р 6452, оп. 3.
7. *Домрачев Д.В.* О деятельности Всеукраинского бюро по опытному с.-х. делу и опытного отдела Наркомзема УССР/Д. В. Домрачев//Сельскохозяйственное опытное дело. — 1922. — № 1. — С. 84–89.
8. *Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2011–2015 роки та 2015 рік*; упоряд.: А.С. Заришняк, А.П. Минка, В.В. Кузьмінський. — К.: Аграр. наука, 2016. — С. 3.
9. *Матеріали II Пленуму Академії в питанні планування сільськогосподарської науки.* Доповіді та зведений проблемно-тематичний план науково-дослідної роботи Академії на 1932 рік/НКЗС УСРР, ВУАСГН. — Х.: Держсільгоспвидав, 1932. — С. 3.
10. *Недокучаев Н.К.* Опытное дело в полеводстве. Теория и практика: курс лекций. — М.: Госиздат, 1929. — С. 13.
11. *О мерах по дальнейшему улучшению научно-исследовательских работ в области сельского хозяйства:* постановление Центрального Комитета КПСС и Совета Министров СССР/Решения партии и правительства по сельскому хозяйству (1965–1971 гг.)/сост. К.М. Боголюбов, М.С. Смиртюков. — М.: Колос, 1971. — С. 334–341.
12. *О первом составе действительных членов Всесоюзной академии сельскохозяйственных наук имени В.И. Ленина*//Российская академия сельскохозяйственных наук: биогр. энцикл./Россемихозакадемия. — М., 2004. — С. 8. — (Матер. к библиогр. академич. состава Россельхозакадемии).
13. *Об организации* Всесоюзной Академии сельскохозяйственных наук имени В.И. Ленина//Известия ЦИК Союза ССР и ВЦИК. — 1929. — № 145 (28 июня).
14. *Положение об управлении и ведении сельскохозяйственного опытного дела в УСРР*//С.-х. опытное дело. — 1923. — № 3. — С. 183–185.
15. *Постанова Наркомземсправ УСРР* № 165 від 16 квітня 1934 р. «Про організацію колгоспних хат-лабораторій»//Бюлетень Народного Комісаріату земельних справ УСРР. — 1934. — № 8 (30 квітня 1934 р.). — С. 4.
16. *Постанова Ради Народних Комісарів УСРР* «Про склад ради при Народному комісаріаті земельних справ УСРР, м. Київ, 21 квітня 1936 р./Державна наукова архівна бібліотека, м. Київ [передрук з вид. «Збірник Законів і Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України». — 1936. — № 30. — Ст. 148].
17. *Постанова РНК УСРР* «Про організацію Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук/36. законів та розпоряджень робітничо-селянського Уряду України. — 1931. — № 18. — 4 червня. — С. 389–390.
18. *Постановление СНК УССР и ЦК КП(б)У* «О состоянии и задачах научно-исследовательской работы в сельском хозяйстве»//Хата-лаборатория. — 1935. — № 7. — С. 3–7.
19. *Постановление Совета Народных Комиссаров УССР и Центрального Комитета КП(б)У* «О структуре Народного комиссариата земледелия УССР», г. Киев, 31 декабря 1939 г./Державна наукова архівна бібліотека, м. Київ [передрук з вид. «Собрание постановлений и распоряжений правительства Украинской Советской Социалистической Республики». — 1940. — № 4. — Ст. 21].
20. *Про визнання* такими, що втратили чинність деяких рішень уряду УРСР у зв'язку із заснуванням Української академії аграрних наук: постанова Ради Міністрів Української РСР//36. постанов і розпоряджень уряду УРСР. — 1991. — № 1. — С. 6–7, 17–18.
21. *Про надання* Українській академії аграрних наук України статусу національної: Указ Президента України, 6 січня 2010 р./Урядовий кур'єр. — 2010. — 27 січ. (№ 15). — С. 7.
22. *ЦДАВО України*, ф. Р–2, оп. 13, спр. 5072, арк. 202–203.
23. *ЦДАВО України*, ф. 1, оп. 7, спр. 825, арк. 136. — Копія. Машинопис. № 1588/6.
24. *ЦДАВО України*, ф. Р–2, оп. 7, спр. 2148, арк. 4–5. Оригінал. Машинопис.
25. *Шарлемань*. 1-й Всеукраїнський Агрономіческо-економічний съезд/Шарлемань//Хозяйство. — 1917. — № 43–46 (24 ноября). — С. 418.

Надійшла 24.04.2016.